

"Я хотів зробити так, щоб, коли мій читач згодом буде чути слова «українська література», у нього з'явилися впевнений погляд на життя, радісна усмішка, трішки драйву...
А особисто для мене українська література – це моє життя. Я не займаюсь бізнесом або чимось таким. Я займаюсь україністикою. І не шкодую. Це розкішний світ, мені в ньому гарно й затишно".

Леонід Ушкалов

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ
ДИСКУРС

ВІД БАРОКО ДО ПОСТМОДЕРНУ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ
ДИСКУРС

ВІД БАРОКО ДО ПОСТМОДЕРНУ

Колективна монографія

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди
Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка
Університет імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ
ДИСКУРС
ВІД БАРОКО
ДО
ПОСТМОДЕРНУ
Колективна монографія

Київ–Люблін–Харків
2020

УДК 821. 161. 2, 42 “16/20”

Л 64

Рекомендовано до друку Вченою радою
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(протокол № 9 від 27 лютого 2020 року)

Вченою радою Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України
(протокол № 3 від 7 липня 2020 року)

Рецензенти:

Микола Григорович Жулинський,
доктор філологічних наук, професор, академік НАН України,
директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

Петро Васильович Білоус,
доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури
Житомирського державного університету імені Івана Франка;

Костянтин Юрійович Голобородько,
доктор філологічних наук, професор, декан українського мовно-літературного
факультету імені Г. Квітки-Основ'яненка
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди;

Науковий редактор:

Наталія Микитівна Левченко,
доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури та журналістики
імені професора Леоніда Ушкалова
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Редактор англomовних анотацій:

Оксана Віталіївна Зосімова,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійського усного
і писемного мовлення Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

Колектив авторів:

Тетяна Бовсунівська, Світлана Бойко, Юлія Григорчук, Тетяна Геть, Леся Демська-Будуляк, Євген Джиджора, Дмитро Єсипенко, Оксана Зосімова, Архiepіскоп Ігор Ісиченко, Анастасія Катюжинська, Роман Кисельов, Богдана Криса, Наталія Левченко, Олена Лямпрехт, Олена Маленко, Ольга Матвєєва, Анжела Матюценко, Раїса Мовчан, Олена Муслієнко, Ігор Набитович, Євген Нахлік, Оксана Нахлік, Ольга Новик, Геннадій Нога, Любов Печерських, Марина Повар, Каринна Сардарян, Лариса Семенюк, Оксана Сліпушко, Валентина Соболев, Віра Суліма, Микола Суліма, Руслан Ткачук, Леонід Ушкалов, Назар Феодорак, Наталія Цірка, Світлана Шуміло.

Л 64 **Літературознавчий дискурс від бароко до постмодерну:** Колективна монографія / Упорядник, науковий редактор Н. Левченко. Київ–Люблін–Харків: Майдан, 2020. 602 с.

ISBN 978-83-926699-7-5 (Польща)

ISBN 978-966-372-811-7 (Україна)

Колективна монографія висвітлює спектр питань, пов'язаних з актуальними проблемами української літератури ХІ–ХХІ століть. Акцентується увага на літературознавчому дискурсі професора Леоніда Ушкалова, коло наукових зацікавлень якого охоплювало розвиток літературного процесу від бароко до постмодерну. Не вичерпавши свій науковий потенціал, професор Л. Ушкалов раптово пішов у засвіти. Літературознавці України і зарубіжжя у колективній монографії здійснили спробу продовжити вивчення літературознавчих питань, наближених до наукової концепції Леоніда Ушкалова. Досліджуються окремі аспекти творчості Митрополита Іларіона Київського, Іллі Мороховського, Мелетія Смотрицького, Григорія Сковороди, Миколи Костомарова, Панаса Мирного, Івана Франка, Леся Курбаса, Миколи Лазорського, Олександра Довженка, Віри Вовк, Ірини Жиленко та ін. Зокрема, увага науковців акцентується на проблемах автора, канону, поетичного коду й декодування, ідентичності Майдану тощо.

Монографію адресовано літературознавцям, культурологам, релігієзнавцям, педагогам, усім, хто цікавиться розвитком української літератури від давнини до сучасності.

ISBN 978-83-926699-7-5 (Польща)

ISBN 978-966-372-811-7 (Україна)

УДК 821. 161. 2, 42 “16/20”

© Автори, 2020

UDC 821. 161. 2, 42 “16/20”
D 63

Recommended for publication by the Academic Council
of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Protocol No. 9, 27 February 2020);

by the Academic Council of T. H. Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine (Protocol No. 3, 7 July 2020)

Reviewers:

Mykola Hryhorovych Zhulynskyi,

Habilitated Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAS of Ukraine,
Director of T. H. Shevchenko Institute of Literature of the NAS of Ukraine

Petro Vasylovych Bilous,

Habilitated Doctor of Philology, Professor at the Department of Ukrainian Literature,
Ivan Franko Zhytomyr State University

Kostiantyn Yuriiovych Holoborodko,

Habilitated Doctor of Philology, Professor,
Dean of H. F. Kvitka-Osnovianenko Ukrainian Language and Literature Faculty,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Scholarly Editor:

Nataliia Mykytivna Levchenko,

Habilitated Doctor of Philology, Professor at
Leonid Ushkalov Department of Ukrainian Literature and Journalism,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Editor of English-language abstracts:

Oksana Vitaliivna Zosimova,

PhD in Philology, Associate Professor at the Department of Practice of Oral and Written
English,
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

Колектив авторів:

*Tetiana Bovsunivska, Svitlana Boiko, Yuliia Hryhorchuk, Tetiana Getz, Lesia Demska-Budzu-
liak, Yevhen Dzhydzhora, Dmytro Yesypenko, Oksana Zosimova, Archbishop Ihor Isichenko,
Anastasiia Katiuzhynska, Roman Kyselov, Bohdana Krysa, Nataliia Levchenko, Olena Liam-
prekht, Olena Malenko, Olha Matvieieva, Anzhela Matiushchenko, Raisa Movchan, Olena
Musliienko, Ihor Nabytovych, Yevhen Nakhlik, Oksana Nakhlik, Olha Novyk, Hennadii Noha,
Liubov Pecherskykh, Maryna Povar, Karynna Sardarian, Larysa Semeniuk, Oksana Slipush-
ko, Valentyna Sobol, Vira Sulyma, Mykola Sulyma, Ruslan Tkachuk, Leonid Ushkalov, Nazar
Fedorak, Nataliia Tsirka, Svitlana Shumilo.*

D 63 Discourse of Literary Studies from the Baroque to Postmodernism: A col-
lective monograph / Compiled and edited by Nataliia Levchenko. Kyiv–Lublin–
Kharkiv: Maidan, 2020. 602 c.
ISBN 978-83-926699-7-5 (Poland)
ISBN 978-966-372-811-7 (Ukraine)

The collective monograph covers a wide range of topical issues concerning the development of Ukrainian literature in the 11th–21st centuries. Special emphasis is placed on Professor Leonid Ushkalov's literary studies whose research interests encompassed a great variety of subjects related to the literary process from the Baroque to Postmodernism. Professor Ushkalov passed away unexpectedly, having many new research plans and ideas. In this collective monograph Ukrainian and foreign literary scholars make an attempt to continue the study of topics close to Leonid Ushkalov's research interests and academic concept. The authors of the monograph discuss some aspects of literary works by Metropolitan Ilarion of Kyiv, Illia Morokhovskiy, Meletii Smotrytskyi, Hryhorii Skovoroda, Mykola Kostomarov, Panas Myrnyi, Ivan Franko, Les Kurbas, Mykola Lazorskyi, Oleksandr Dovzhenko, Vira Vovk, Iryna Zhylenko, et al. In particular, the attention of the researchers is focused on the problems of the author, the canon, the poetic code and decoding, the Maidan identity, etc.

The monograph is intended for literary scholars, culturalologists, theologians, teachers and all readers who are interested in the development of Ukrainian literature from ancient times to the present.

ISBN 978-83-926699-7-5 (Poland)
ISBN 978-966-372-811-7 (Ukraine)

UDC 821. 161. 2, 42 “16/20”

© Authors, 2020

Леонід Ушкалов – коментатор Повної академічної збірки творів Г. С. Сковороди <i>Сулима М.</i>	274
Персоналізований діалогічний дискурс професора Леоніда Ушкалова: «оприявлення» досвіду самопізнання (на матеріалі есеїв з книги «Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання») <i>Маленко О.</i>	286

Розділ III

Творчість Сковороди в контексті української барокової традиції та її вплив на нову, новітню й сучасну українську літературу

«Сад Божественних пісень» Григорія Сковороди: розмова поета з Богом <i>Криса Б.</i>	303
Топос полум'я в поетичному коді «Саду Божественних пѣсней» Григорія Сковороди <i>Архиепископ Ігор Ісіченко.</i>	321
Образ серця в контексті художнього світомислення Григорія Сковороди і Віри Вовк <i>Григорчук Ю.</i>	329
Філософсько-антропологічні ідеї Григорія Сковороди у творчості Ірини Жиленко <i>Сардарян К.</i>	342

Розділ IV

Українська класична література

Видання української та австралійської літературної класики: варіативність творів, друк і «цифра», курка і яйце <i>Єсипенко Д.</i>	352
---	-----

**ПЕРСОНАЛІЗОВАНИЙ ДІАЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС
ПРОФЕСОРА ЛЕОНІДА УШКАЛОВА:
«ОПРИЯВНЕННЯ» ДОСВІДУ САМОПІЗНАННЯ
(на матеріалі есеїв з книги «Моя шевченківська
енциклопедія: із досвіду самопізнання»)**

У статті здійснено спробу вивчити й описати характеристики персоналізованого діалогічного дискурсу професора Леоніда Ушкалова, об'єктивованого в літературознавчих есеях книги «Моя шевченківська енциклопедія: з досвіду самопізнання». Персоналізацію дискурсу забезпечує обраний автором жанр – есей, сутнісними ознаками якого є суб'єктивність, емоційність, оцінність. Тип досліджуваного персоналізованого дискурсу визначаємо як інтроспективний, оскільки автор презентує читачеві власний науковий і буттєвий досвід пізнання картини світу Тараса Шевченка в обраних для опису концептах. На формально-змістовому рівні представлені есеї становлять комунікативно орієнтований цілісний макротекст, діалогічність якого реалізована в категоріях адресності, інформативності, модальності, інтертекстуальності. За стилістичними характеристиками літературознавчі есеї професора Ушкалова належать до жанру наукової публіцистики.

Ключові слова: персоналізований дискурс, есей, комунікативність, діалогічність, адресант, адресат, інтенція, інтертекстуальність, Тарас Шевченко, Леонід Ушкалов.

Olena Malenko. PROFESSOR LEONID USHKALOV'S PERSONALIZED DIALOGIC DISCOURSE: "MANIFESTATION" OF SELF-COGNITION EXPERIENCE (on the material of essays from the book "My Shevchenko Encyclopedia: From Self-Cognition Experience")

The aim of the article is to analyze and describe the characteristics of personalized dialogic discourse of Professor Leonid Ushkalov, realized in essays of the book "My Shevchenko Encyclopedia: From Self-Cognition Experience". We regard discourse as a personalized phenomenon in view of its sociolinguistic features, in

particular the status of the author (a person with his own world map) and personal orientation to the reader. Discourse personalization is also provided by the genre chosen by the author – an essay, which is characterized by subjectivity, emotiveness, evaluation that accompany the transfer of thematic information. The type of the personalized discourse under discussion is defined as introspective, as the author presents to the reader his own experience of cognition of Taras Shevchenko's world map in the concepts selected for description. The book contains 272 essays, where the author through introspection and self-observation describes important ideas, concepts, and images, which became conceptual for the eminent Ukrainian poet. In the communicative dimension, the macrotext of the book is a dialogue between the author and the reader. Markers of dialogicity (communicativeness) are addressability, informativeness, modality, and intertextuality. The image of the author (Professor Leonid Ushkalov) in the set of his worldview, intellectual, linguistic and communicative characteristics is dominant in the development and textual representation of other categories. According to stylistic characteristics, Professor Ushkalov's literary essays belong to the genre of scientific journalism. Discursive approach to the study of formal and semantic features of literary essays by Professor Ushkalov is the most optimal for defining their anthropic characteristics, which predetermine the topical approach to scientific description of the results of human linguistic and communicative activity (anthropocentric scientific paradigm).

Key words: personalized discourse, essay, communicativeness, dialogicity, addresser, addressee, intention, intertextuality, Taras Shevchenko, Leonid Ushkalov.

Вступ

Теорія дискурсу, що активно інтегрується в загальний філологічний контекст, розглядає лінгвокомунікативну діяльність людини в різних вимірах, одним з яких є соціолінгвістичний, тобто такий, що ідентифікує тип дискурсу за соціально-рольовим статусом його автора. З огляду на це виокремлюють *інституційний* дискурс, де автор представляє певну соціальну інституцію, та *персоналізований* дискурс, де автор транслює себе як особистість з власною картиною світу (особистісно орієнтований дискурс) (Карасик, 2000). Інституційний дискурс типологічно ширший, його різновидами є політичний, юридичний, науковий, рекламний та інші дискурси, у яких комунікація здійснюється відповідно до заданих статусно-рольових відносин адресанта й адресата. До персоналізованих дискурсів належать природне побутове спілкування, тексти художньої літератури, публіцистики, інтроспективні філософські й психологічні тексти, де модус індивідуалізації наративу найвищий, наснажений

авторськими смислами, образами, емоціями й оцінками, означений ідіостильовими маркерами (там само).

Наукове вивчення персоналізованого дискурсу є спробою долучитися до процесів породження особистістю індивідуальних сенсів як реакції на буття в його різних виявах. Характер реалізації ментального й вербального досвіду в ситуаціях такого реагування дозволяє виокремити буттєвий і побутовий дискурси, серед яких нас цікавить буттєвий як зразок формально-змістової досконалості, що органічно поєднує індивідуалізовані смисловий і ціннісний компоненти й довершений вербальний, репрезентований системою різнорівневих мовностилістичних засобів у їх прагматичному вияві.

Тексти есеїв з книги професора Леоніда Ушкалова «Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання», що об'єднані авторською інтенційністю й обраною комунікативною стратегією, можна розглядати як персоналізований буттєвий дискурс інтроспективного характеру, адже в них сконцентрований досвід авторського самопізнання, самоаналізу, самоспостереження, крізь призму якого й прописані важливі ідеї, образи, концепти в картині світу Тараса Шевченка. Дискурсивний підхід до вивчення формально-змістових характеристик текстів, у цьому разі літературознавчих есеїв, є найбільш релевантним у виявленні їхніх антропних характеристик, які й визначають актуальний і пріоритетний на сьогодні регламент наукового опису результатів лінгвокомунікативної діяльності людини (антропоцентрична наукова парадигма).

Методи дослідження

Методологія досліджень дискурсу спирається на засади комунікативної лінгвістики та лінгвопрагматики; у цьому вимірі дискурс розуміємо як цілісну комунікативну подію, складниками якої є комуніканти як учасники інтеракції і текст як знаковий посередник між ними (Селіванова, 2008: 569; 572). Комунікативність (діалогічність) як сутнісну властивість персоналізованого дискурсу Л. Ушкалова визначаємо за встановленими науковцями параметрами: адресність, інформативність, модальність, інтерпретованість, інтертекстуальна орієнтація. Окремо подаємо таку ключову позицію, як образ автора. Саме образ автора – професора Леоніда Ушкалова – у сукупності його світоглядних, інтелектуальних, лінгвокомунікативних характеристик є домінантним у розгортанні й текстовій репрезентації інших зазначених категорій.

Дослідження персоналізованого інтроспективного дискурсу професора здійснено в межах лінгвопрагматики, що передбачає використання функціонального методу як загальнолінгвістичного способу пізнання, вивчення й опису мови в її дії (комунікативні акти, ситуації, дискурси). Для досягнення переконливих результатів були застосовані методики дискурсивного аналізу (забезпечення комплексного опису інтроспективно маркованих комунікативних ситуацій), контекстуально-інтерпретаційного аналізу (реконструкція авторського задуму, інтенційності, комунікативної спрямованості тексту), структурно-семантичного моделювання (виявлення семантичних центрів у структурі контексту й тексту).

Результати дослідження

Літературознавство як теоретико-практичний досвід є галузевим складником загального наукового дискурсу, що з позицій прагмалінгвістики належить до інституційних дискурсів. Ідентифікація наукового дискурсу відбувається завдяки характеру мети (пошук істини в дослідженні певного явища; виведення нових знань про об'єкт та його властивості) й амплуа учасників комунікації (учених у відповідній галузі знань). Адресант у цьому разі постає конкретним суб'єктом, автором наукового повідомлення, у якому інтерпретація або оновлення наявного теоретико-методологічного досвіду поєднується з власним дослідницьким аналізом. Оскільки науковий дискурс має достатній ступінь відкритості (за характером лінгвокомунікативних приписів щодо учасників), то адресант перебуває з адресатом в одних статусних ролях – рівноцінних учасників наукового спілкування, що прагнуть віднайти істину. При цьому апріорною є наявність спільної освітньо-галузево-предметної площини, у вимірах якої комунікація й може бути продуктивною (тобто зміст трансльованого адресатом повідомлення доступний і зрозумілий адресатам в аспекті його поняттєво-термінологічної репрезентації).

Традиційно в науковому дискурсі особистісний компонент не виразний, що представлено як формально (наукові жанри, лексико-граматична й стилістична організація наукових текстів), так і змістовно (смісловий характер дослідницької рефлексії). Чіткими й регламентованими є комунікативні канони наукового спілкування, зокрема логічність викладу, доведення істинності або неістинності певних положень, абстрагованість мовленнєвого акту, відсутність емотивних конотацій (Аликаев, 1999: 60-68). Тобто акцент поставлено «не

на характеристиках учасників та ситуацій спілкування, а на текстових особливостях, що витікають зі специфіки мовних одиниць, які використовують у відповідних текстах» (Карасик, 2000). Ця специфіка пов'язана з жанрами наукової комунікації, книжно-академічними за своєю стилістичною природою: наукова монографія, дисертація, стаття, доповідь, тези, рецензія, анотація (ідеться про власне науковий підстиль як архетипну дискурсивну матицю). Цим жанрам властива трафаретність і безособовість лінгвостилістичного оформлення, адже всі вони передовсім спрямовані на інформативність (реалізація інформативного регістру повідомлення, що передбачає певну абстрагованість від конкретної ситуації спостереження й від «просторової віднесеності суб'єкта мовлення» (Золотова, 1998: 394).

Так склалося, що в українській науково-дискурсивній практиці здебільшого інформативність і визначає комунікативну спрямованість наукового тексту, попри його приналежність до різних галузей знань – точних, природничих, технічних, соціальних, гуманітарних наук тощо, які різняться об'єктами дослідження, метамовою, характером і потенціалом дослідницької рефлексії, проте мають спільний жанровий і лінгвостилістичний канон дискурсивної репрезентації. Адресант у таких текстах є представником відповідного соціального інституту (наукова спільнота), тому науковий наратив ідентифікуємо як інституційний дискурс з властивими йому ознаками (безособовість повідомлення, прагнення об'єктивності, емотивно-оцінна нейтральність, зосередженість на змісті).

Вільніший у прагматичному вияві науково-публіцистичний підстиль, яким оформлюють емпірично марковані повідомлення. Одним із жанрів наукової публіцистики є есей – надто популярний у західній лінгвокультурі й не повною мірою задіяний у вітчизняній. У наявних дефініціях есею як тексту науково-публіцистичного жанру поставлено акцент на особі автора, через свідомість і відчуття якого пропущене сприймання того чи того явища культури. Суб'єктивність, емоційність, почуттєвість, імпресіоністичність, оцінність є іманентними дискурсивними ознаками есею (див. докладніше: Балаклицький, 2007), тобто інформативність у такому повідомленні експлікується через емпірику, оформлену як авторська саморефлексія. Це потребує відповідних лінгвопрагматичних засобів, здатних максимально наблизити читача до оприявленого в тексті набутого автором досвіду, у світлі якого і представлено об'єкт/предмет опису: суб'єктивні характеристики, образи, асоціації, алюзії, оцінки як яви суб'єктивної модальності тексту.

Важливо, щоб суб'єктивна модальність, реалізована в таких контекстах, була розпізнавана адресатом на рівні його власних світоглядних, інтелектуальних, дискурсивних ресурсів; лише тоді можемо говорити про успішність текстової комунікативної ситуації (у цьому разі успішність вимірюємо розумінням адресата авторської інтенції, глибоким входженням у зміст повідомлення, декодуванням закладених сенсів, зворотною емоційною реакцією). Тобто інформація має бути прагматично орієнтованою на читача й при цьому вміщувати ставлення автора до змісту повідомлення, а також його «оцінне, суб'єктивне ставлення до самої об'єктивної дійсності» (Вахтель, 2006: 8). Йдеться про реалізацію в тексті *прагматичної інформації*, що має такі різновиди: емоційно-оцінна, естетична, експресивна, спонукальна, контактна та ін. (Вахтель, 2006: 9). Жанрова специфіка есею передбачає наявність усіх видів прагматичної інформації, детермінованих наміром автора зробити свій текст привабливим для читача на рівні форми (наратив) і змісту (нова інформація, нові смисли), відкрити кордони до власного буттєвого простору.

Якщо поставити питання: «що приваблює читачів у певному тексті й робить його цікавим і захопливим?», то часто відповіддю стає – нестандартність й оригінальність авторського мислення, свіжість й незвичність погляду на традиційні речі, наявність живої думки.

Усім цим притягують читачів есеї з книги професора Ушкалова «Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання» (Харків – Едмонтон – Торонто : Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2014. 602 с.), де автор – відомий широкому науковому загалу український літературознавець – запропонував альтернативний формат пізнання феномену Тараса Шевченка: інтелектуальну й конкретно-чуттєву інтроспекцію текстів і картин українського генія, оформлену як діалог з читачем. Усього в книзі представлено 272 есеї, заголовки яких є іменами відповідних концептів, різною мірою активованих у світогляді Шевченка. Серед них є такі, що зазнали онтологічного осмислення у творах і картинах генія (*автопортрет, апостол, байдужість, байстря, Біблія, Бог, віра, доля, еретик, історія, кат, козак, краса, любов, пісня, рай, свобода, страшний суд, хата, Христос, художник, щастя, янгол* та ін.), і такі, що відтворюють зріз художньої чи буденної свідомості (*барвінок, борода, борці, веселка, весна, гітара, дзеркало, кіт, ніжність, огида, шапка, яблуко* та ін.). З-поміж них немає випадкових, адже їхній реєстр став результатом ретельного аналізу дослідником художніх творів і щоденникових записів Шевченка, змісту його картин.

Значущість для генія цих понять, об'єктів, предметів, явищ, зафіксованих ним у текстах і живописі, їхній кількісний дискурсивний показник дали Ушкалову підстави вийти на рівень моделювання концептуальної картини світу Шевченка в її ціннісно-оцінних домінантах, репрезентованих у відповідних концептах. Сукупно їхній опис є цілісним макротекстом, жанр якого визначено основним заголовком «шевченківська енциклопедія». Про наявність у книзі суб'єктивної інформації сигналізує присвійний займенник *моя*, винесений автором у препозицію назви як маркер її персоналізації та індивідуалізації, а підзаголовок «із досвіду самопізнання» закріплює прагматичне (суб'єктивно модальне) маркування цього макротексту й маніфестує його інтроспективний характер. Тож у текстах есеїв маємо перетини шевченківського дискурсу (цитаті з текстів, біографічні відомості) та власного ушкалівського – інтроспекцію, що апелює до самоспостереження, саморефлексії щодо тих чи тих об'єктів (концептів), їхнього пізнання крізь набутий життєвий, емоційний, чуттєвий досвід. Із позицій прагматики інтроспективні тексти, зокрема есеї, експліцитно й імпліцитно налаштовані на адресата, учасника заданої текстової комунікації: автор-наратор моделює певну віртуальну ситуацію, запрошуючи читача до діалогу, у якому й здійснюється спроба «примирити всезнання та всеправність автора» (інтроспективний текст) із «прагненням до самопривласнення чужого досвіду читачем» (рецепція, декодування, пізнання) (Мацевко-Бекерська, 2013).

Завдяки внутрішній діалогічності ушкалівського дискурсу, включенню інтимізованих спогадів про фрагменти власного життя й зіставлення їх із досвідом Шевченка, наявності емоційних ремарок і коментарів зменшується не лише комунікативна дистанція між адресантом та адресатом, але й між читачем та Шевченком. Напевно, це було одним зі стратегічних завдань професора – наблизити звичайну людину до генія, до його цінностей, прагнень, думок, сподівань, про що автор і говорить у пролозі «Замість передмови»: «Ясна річ, геніїв треба міряти мірилом геніїв, але ж і найбільший геній живе в тому самому «лісі речей», що й звичайна людина. Він народжується й вмирає, любить і ненавидить, сміється й плаче, впадає у відчай і сповнюється надії, про щось говорить, кудись мандрує, бачить якісь сни» (Ушкалов, 2014: 8). Далі ця рефлексія навертається до спогадів княжни Варвари Репніної про Шевченка, якому «*ніщо людське, надто людське*» не було чуже», і завершується емоційно насаженою ремаркою професора, оформленою філософським

риторичним питанням, де увиразнюється його особистісна буттєва цінність: «Та хіба може бути без оцього «людського, надто людського» нехай зникама, але така прекрасна субстанція життя?» (там само). Контекстне протиставлення атрибутівів *зникама/прекрасна* як суттєвих для автора властивостей *субстанції життя* свідчить про його здатність розуміти глибинну, екзистенційну сутність речей, віднаходити між ними тонкі смислові (близькі й віддалені) зв'язки.

Для оприявлення цього сенсу професор вдається до прагматичного ресурсу антонімії, що спирається не на лексико-семантичний, а на індивідуалізований асоціативно-образний потенціал відповідних прикметників (у мовній системі між цими словами не закріплені стійкі семантичні антиномії). Такий інтенційний хід (експресивно конотована прагматична інформація) надає контексту суб'єктивності, забезпечуючи читачеві доступ до ментального простору автора, зокрема його аксіологічних домінант, серед яких життя – безперечна цінність: воно прекрасне, хоча й матеріально невловиме (субстанція), зникаме, плинне, міраж: *То якщо вже наше життя – міраж, то варто жити бодай тому, що цей міраж неймовірно прекрасний* (есеї «Міраж»). Ідею непередметності, плинності, минулості й зникомості буття Ушкалов маніфестує як власний досвід усвідомлення його суті, про що говорить відверто й часто: *Буття не має для мене тієї предметності, що так чарує око митця* (есеї «Автопортрет»); *Географічні й культурні уявлення – річ плинна* (есеї «Азія»); *Ніхто зі смертних не годен збагнути, що таке вічність бодай тому, що живе у світі зникомих речей* (есеї «Вічність»); *Мить <...> це щось напрочуд багатогранне й таке невловиме, що його суть <...> тікає від твого розуму* (есеї «Мить»). Посилює й увиразнює авторську інтроспекцію апелювання до дискурсу Шевченка, його поетичних рядків, що свідчить про спільну світоглядну матрицю в розумінні онтологічно значущих речей для обох: *Моя стара-стара гітара ще й досі стоїть у кутку німим підтвердженням Шевченкових слів «все йде, все минає»* (есеї «Гітара»).

Якщо говорити про композиційно-змістові особливості репрезентації авторського й шевченківського досвіду в текстах есеїв, то можемо диференціювати три їх моделі залежно від характеру початку (зачину). Початок у художньому та науково-публіцистичному тексті, на переконання науковців, «завжди антропоцентричний, оскільки в ньому присутня авторська (суб'єктивна) модальність» (Кухаренко, 1988), тобто антропність тексту як його сутнісна ознака формується автором саме в зачині, де «можна простежити сигнали

подальшого (проспективного) розвитку всього тексту» (Бацевич, Кочан, 2016, с. 135). Щодо есеїв професора Ушкалова, то їхній початок є сильною текстовою позицією: автор уже в першому (другому) реченні вводить слово-ім'я концепту, що є темою есею, і пропонує певну композиційну модель входження в основний зміст повідомлення – інтродуктивну (вступна саморефлексія (інтроспекція) або предметна рефлексія) або одразу предметно-тематичну (Шевченко).

Перша модель (інтродуктивна; інтроспективна): есей починається із саморефлексії автора (спостереження над явищами власного буття й життєвих ситуацій, їхні оцінки, емоційний супровід), що надалі ближчим чи дистанційованим контекстом переходить у розгорнутий наратив про Шевченка (есеї «Автопортрет», «Азія», «Блондинка», «Буквар», «Гітара», «Квітка», «Лілея», «Місяць», «Політика» та ін.). У такому персоналізованому інтроспективному зачині автор активно використовує особові займенники *я* (*мене, мені, мною*), *ти* та їхні присвійні форми *мій* (*моя, моє*), *твій* (*твоя, твоє*); насичує контекст емотивно-оцінними конотаціями, граматичними засобами вираження суб'єктивної модальності (вставні слова, модальні частки, вигук).

Наприклад: *Перше дівча, в яке я закохався ще малим, було біляве-біляве. <...> → А от на Шевченка блондинки справляли куди менше враження, ніж брюнетки* (есеї «Блондинка»); *Місяць викликає в мене силу-силенну асоціацій. <...> → А яким постає місяць у Шевченка?* (есеї «Місяць»); *Лілея – чудесна квітка. Моя матуся завжди саджала їх у своєму квітнику. <...> → З чистою дівочою красою асоціює лілею й Шевченко* (есеї «Лілея»); *У 1969 році, коли мені було дванадцять, Василь Стус написав: «Зневажаю політиків». <...> → Так чи інакше, у житті Шевченка політика відіграла важливу роль* (есеї «Політика»); *В юності я хотів стати філософом. <...> → А от Шевченкові філософія, здається, взагалі не гріла душу* (есеї «Філософія»).

Друга модель (інтродуктивна; предметно-рефлексійна): есей починається авторськими роздумами щодо предмета оповіді. Зачинає рефлексія може бути філософською, емоційною, ретроспективною, алюзійною, цитатною. Автор коментує, характеризує, оцінює відповідне явище (об'єкт), навертається до фактів, джерел, текстів, цитат, поступово переводячи оповідь у координати шевченківського буття, його біографії, творів, щоденникових записів, думок, а також спогадів сучасників про поета (есеї «Аплодисменти», «Веселка», «Горизонт», «Козак», «Муха», «Одноманітність», «Опера», «Понеділок», «Фея» та ін.).

У таких зачинах суб'єктивна модальність має меншу силу, вона прихована, проте особа автора персоналізується в обраних дискурсивних засобах реалізації наміру – поєднати в наративі інформацію про себе й Шевченка («Моя шевченківська енциклопедія»). Світоглядні, інтелектуальні й духовно-етичні орієнтири, естетичні вподобання професора оприявнюються в наведених чи цитованих текстах (вочевидь знакових і важливих для автора), подіях, апелюванні до біографій відомих людей, їхніх висловів, у згадуванні українських народних традицій і звичаїв. Усе це супроводжується цікавими й інтонаційно виразними коментарями та ремарками, що вкупі формують індивідуалізований зачиновий простір, центром якого постає автор – інтелектуал, енциклопедист, естет, емоційний інтроверт, який розповідає читачеві про Шевченка.

Наприклад: *Опера – дивовижно барвистий плід барокової культури* <...>. *Ясна річ, до опери можна ставитися по-різному. Володимир Винниченко 27 грудня 1924 року писав про неї у своєму щоденнику таке* <...>. *А от Шевченко оперу просто обоожнював. Мені здається, що для нього це було щось значно більше, ніж звичайна насолода від мистецтва* (есеї «Опера»); *У суботу, 2 грудня 1922 року, Микола Семенко написав поезію під назвою «Сім»: «Понеділок / Вівторок/ Середа/ Четвер / П'ятниця/ Субота/Неділя». Помістивши її наприкінці збірки «Кобзар», поет залишив читачеві, правду кажучи, широкий простір для асоціацій.* <...>. *А з чим асоціював дні тижня Шевченко?* (есеї «Понеділок»); *Коли поети говорять про фею, це завжди щось ніжне, духмяне, трепетне. Нехай то буде навіть якесь видіння, як, скажімо, у поезії Стефана Малларме «Apparition».* <...>. *Тим часом, Шевченко, здається, тільки двічі порівнював жінок із феями* (есеї «Фея»).

Прагматичний потенціал емотивно-оцінної та експресивної лексики, дериваційних і морфологічних засобів, синтаксичних конструкцій (тобто різнорівневі мовні прагмеми) оптимально задіяний в інтродуктивних зачинах для створення комунікативного ефекту, діалогічності, енергетичності тексту, для виявлення власного ставлення щодо предмета опису. Домінантним у таких зачинових моделях є генеритивний реєстр, що дозволяє ідентифікувати комунікативну ситуацію як результат власних спостережень і досвіду. Науковці визначають функцію генеритивного реєстру як таку, що забезпечує «узагальнення, осмислення поданої інформації, зіставлення її з життєвим досвідом, з універсальними законами світобудови, з фондом знань, проектування її на загальнолюдський час за темпоральними

рамками певного тексту» (Золотова, 1998: 395). Завдяки цьому реєстру есеїстичний текст набуває комунікативності, діалогічності, авторської інтенційності.

Третя модель – власне про-шевченківський текст, початок якого предметно-тематичний і безпосередньо пов'язаний із самим Шевченком. Автор одразу, без інтродукції, занурює читача в простір Шевченкового буття – його біографії, текстів, уподобань. Наратив тут більшою мірою інформативний, насичений фактами з життя поета, фрагментами з його творів, аналітичними коментарями автора (есеї «Апостол», «Аравія», «Біле», «Безконечність», «Воскресіння», «Зворушення», «Каприз», «Зірка», «Ліберал», «Свобода» та ін).

Наприклад: *Хто такий апостол? «Благовіститель» євангельської правди, якої й досі немає на світі, – відповів би Шевченко* (есеї «Апостол»); *Багатство досить часто постає в Шевченка як споконвічна людська мрія* (есеї «Багатство»); *Шевченко часто говорить про безконечність, безмір, безкрайність. Здебільшого ці окреслення мають суто психологічний характер* (есеї «Безконечність»); *Що таке гордість у розумінні Шевченка? По-перше, це почуття власної гідності* (есеї «Гордість»); *Людське горе й страждання – ось що викликало в Шевченка зворушення чи навіть сльози співчуття* (есеї «Зворушення»).

Суб'єктивна модальність реалізована в таких зачинах прагматично маркованими ремарками, лексико-граматичними прагмемами, риторичними запитаннями, завдяки чому текст стає «живим», олюдненим й персоналізованим. Тож зачин в есеях Ушкалова виконує насамперед координативну функцію, конкретизуючи предмет опису, уточнюючи його часо-просторові координати, реалізуючи зв'язок заголовка (назва концепту) й самого тексту.

Важливою категорією комунікативності тексту є адресність – наскрізна й стрижнева в усіх есеях книги «Моя шевченківська енциклопедія», що свідчить про інтенційну орієнтованість автора на співбесідника, певною мірою передбаченого, який перебуває з адресантом в одному світоглядному й освітньому вимірі. Це ініційований читач, якому автор довіряє, якого шанує, на якого спрямована його рефлексія й особливо емоція. Завдяки частотному використанню в тексті позитивно конотованих звертань *дорогий читачу; любий друже; друже; друзі* формується зона взаємної довірливості, приватності, врешті комунікативної комфортності. Автор не зменшує діалогічну дистанцію з читачем, звертаючись до нього, апелюючи до його знань, запрошуючи до спільної розмови: *Згадаймо хоча б*

присвячений Марку Вовчку «Сон» (есеї «Багатство»); *Пам'ятає початок «Гайдамків?»* (есеї «Безконечність»); *Пам'ятає апостольський лист папи Римського Івана Павла II <...> з нагоди тисячоліття хрещення Русі ?* (есеї «Зворушення»), не відокремлює себе від нього: *Недаром же в наших міркуваннях про натхнення ми так часто змушені вдаватися до метафор* (есеї «Натхнення»). Безпосередня й постійна апеляція до адресата сукупно з об'єктивно-суб'єктивним способом організації інформації та аргументативним характером розгортання тексту, на думку Л. Садикової, є сутнісними ознаками есеїстичного тексту як цілісного комунікативного утворення (Садикова, 1997: 392–396).

Насичений ушкалівський наратив вставними конструкціями (*згадаймо, погодьмося, ясна річ, як на мене, правди ніде діти*), що виконують функцію вставно-модальних компонентів, завдяки яким автор переводить процес інформування в площини власної, персональної рецепції, тобто реалізує суб'єктивну модальність оцінності (схвальної чи несхвальної), експресивності в її різноманітних відтінках, емоційного інтонування (захват, іронічність, подив, захоплення тощо). Усе це тримає увагу читача, який ніби перебуває з автором у живому комунікативному акті, безпосередньому спілкуванні, де цікаво, захопливо й доступно автор розповідає про Шевченка, його епоху, сучасників, звичаї. Зв'язок *автор – читач – автор* не втрачається, адже адресат рецепіює не абстрактну, безособову інформацію, а цілком конкретну, отриману як модель авторського реагування на дійсність, й осмислену крізь призму власного життєвого та інтелектуального досвіду.

На особливу увагу в персоналізованому дискурсі професора Ушкалова заслуговує інтертекстуальність, яку розглядаємо в аспекті когнітивних механізмів авторського текстотворення. Прецедентні тексти й прецедентні імена, ремінісценції, алюзії й ретроспекції, використані професором у кожному есеї для опису важливих концептів Шевченкової свідомості, репрезентують зріз концептуальної картини світу й самого автора, де категоризація тих чи тих предметів, речей, явищ відбувалася за допомогою великого обсягу інтелектуальної, культурної, естетичної інформації, отриманої з численних джерел – наукових, художніх, мистецьких.

Автор упродовж усього макротексту книги актуалізує зв'язок зі світовим культурним універсумом, представленим персоналіями знакових постатей – українських і слов'янських (*Лазар Баранович, Мелетій Смотрицький, Григорій Сковорода, Петро Могила,*

Михайло Ломоносов, Марко Вовчок, Микола Костомаров, Михайло Максимович, Олександр Пушкін, Адам Міцкевич, Микола Гоголь, Аркадій Любченко, Микола Хвильовий, Микола Бажан та ін.) та зарубіжних (Платон, Плутарх, Вольтер, Гельвецій, Гюстав Ле Бон, Еміль Мішель Чоран, Байрон, Джордж Вашингтон та ін.) філософів, психологів, письменників, діячів. Ці прецедентні антропонімічні сегменти смислової організації тексту, розчинені в основному, про-шевченківському наративі, розширюють його до меж цілісного загальнокультурного патерну, на якому формувався інтелектуальний досвід самого автора: *Кожен відкриває Америку по-своєму. Наприклад, я, коли був малий, знав про неї тільки з книжок: **Фенімор Купер, Майн Рід, Марк Твен** (есеї «Америка»); *Весну кожен уявляє по-своєму. Мені, наприклад, страшенно подобається, як змалював її **Аркадій Любченко** (есеї «Весна»); Це – створена пам'яттю і фантазією примарна реальність. Її можуть створити також книги, цей, як казав **Анатоль Франс**, справжній опіум Заходу (есеї «Безконечність»); Досить пригадати хоча б міркування **Гельвеція** чи **Фейєрбаха** (есеї Егоїзм).**

Не менш переконливим щодо дискурсивної значущості є реєстр цитованих чи наведених прецедентних текстів, до яких автор апелює, щоб проілюструвати власний аргумент або підтримати чи посилити шевченківську думку. У межах персональної (індивідуальної) дискурсивної практики слідом за Ю. Карауловим прецедентні тексти розуміємо як «значущі для особистості в пізнавальному й емоційному плані, добре відомі й широкому оточенню цієї особистості, звернення до яких відновлюється неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості» (Караулов, 2006: 89). Серед таких текстів виокремлюємо знакові для загального культурного універсуму («Наука любові» Овідія, «Бенкет» Платона, середньовічний трактат «Aristotelis problemata», амстердамська енциклопедія 1705 року «Symbola et emblemata selecta», «Сентиментальна мандрівка Францією й Італією» Лоренса Стерна, Трактат «Про наївну й сентиментальну поезію» Шиллера, «Тут ступив я як паломник» Райнера Марії Рільке, врешті Біблія та ін.), для слов'янського світу («Слово о полку Ігоревім», «Мертві душі» М. Гоголя, «Євгеній Онегін» О. Пушкіна, поема «Роксоланія» Себасіяна Фабіяна Кльоновіца, поема «Канівський замок» Северина Гошинського та ін.), для української культурної парадигми («Сад божественних пісень», «Басні харківські» Г. Сковороди, «Енеїда» І. Котляревського, «Пан Халявський» Г. Квітки-Основ'яненка, «Поема майбутнього» М. Семенка,

поезії Б.-І. Антонича, «Аліна й Костомаров» В. Петрова-Домонтовича, «Монголія» І. Багряного та ін.).

Ушкалов не лише номінативно використовує ці тексти в сюжетах есеїв, але й активно послуговується цитаціями з них, декодуючи їхню сенсовість з позицій автора й своєї власної рецепції. Така потужна інтертекстуальність синергетизує ушкалівський макротекст, додає йому системності на рівні органічних зв'язків між фрагментами світового й національного культурно-інтелектуального досвіду, посилює діалогічність контексту, транслює потрібні авторові смисли. У текстах власне наукового й науково-публіцистичного підстилів прагматика інтертекстуальних фрагментів виявляється насамперед у їхніх функціях, зокрема, номінативній, інформативній, трансляційній (посилення гносеологічного потенціалу контексту), референційній (поєднання текстового повідомлення зі світом реальних об'єктів), оцінній (формування, корекція й підтвердження оцінювальних суджень), етикетній і декоративній (Борисов, 2011: 103–110).

У дискурсі Ушкалова, на нашу думку, найбільш продуктивно використано референційний потенціал різнорівневих інтертекстем, адже саме вони реалізують у тексті зв'язок ідеального (авторське судження) й реального, представленого науковими, літературними та мистецькими артефактами й персоналіями. Активує автор й трансляційну функцію інтертекстем, употужнюючи макротекст фрагментами світового культурного й інтелектуального досвіду, пошановуючи цим його представників (етикетність дискурсу), використовує декоративні ресурси інтертекстуальності, збагачуючи й прикрашаючи (естетизуючи) контекст оригінальними цитатами, ремінісценціями, інтермедіальними сегментами (музика, живопис, театр, архітектура). Кількість і якість різнорівневого інтертекстуального матеріалу, вживленого професором у наратив есеїв, вражає, адже за цим стоять такі когнітивні ресурси автора, як начитаність, обізнаність, широта світогляду, енциклопедичність, пам'ять, аналітичність і критичність мислення, логічність. Окрім цього – володіння дискурсивними техніками органічно й доречно вживлювати інтертекстеми у відповідний контекст, не навантажуючи й не засмічуючи його непотрібною інформацією, а створюючи ефект цілісності й системності тексту як авторської моделі буття у взаємозв'язках його базових категорій: людина й світ, матеріальне й духовне, реальне й метафізичне, об'єктивне й суб'єктивне, суспільна й колективна свідомість, суспільство й особистість, час і простір.

Висновки

Саме в таких онтологічних вимірах постає з есеїв професора Ушкалова Тарас Шевченко – національний геній, життя якого було сповнене звичайних людських колізій, уподобань, пристрастей, оприявнених у літературних творах, щоденникових записах, картинах, діях, вчинках, почуттях та емоціях. Ґрунтовне й глибоке знання біографічного матеріалу й мистецького доробку Шевченка, розуміння світоглядних, культурних і духовних ознак його доби, володіння широким інтертекстуальним контекстом дали можливість професору Ушкалову створити в шевченківській енциклопедії унікальну панорамну картину епохи, у якій жив і творив поет. Описуючи обрані концепти, інтегруючи в шевченківський дискурс (наведені й цитовані художні тексти поета, його записи, коментарі, життєві ситуації, спогади сучасників) свій персональний досвід сприймання й осмислення феномену Шевченка, автор пропонує оригінальний формат інтроспективного, емоційно насаженого, діалогічного, орієнтованого на читача літературознавчого есею, демонструє інформативний і дискурсивний потенціал цього жанру, що виявився оптимальним для реалізації потужного наукового й літературного таланту самого автора – професора Леоніда Ушкалова, масштабного вченого, визнаного й переконливого дослідника, інтелектуала, енциклопедиста, мислителя.

Література

1. Аликаев Р. (1999). Язык науки в парадигме современной лингвистики. Нальчик: Эль-Фаб.
2. Балаклицький М. (2007). Есе як художньо-публіцистичний жанр. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.
3. Бацевич Ф. (2016)., Кочан І. М. Лінгвістика тексту. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
4. Борисов В. (2011). Лінгвокомунікативний аспект українського мовознавчого дискурсу: Дис. ... канд. філол. наук. Харків. С. 103–110.
5. Вахтель Н. (2006). Прагмалінгвістика в таблицях и схемах. Воронеж: Изд-во ВГУ.
6. Золотова Г. (1998), Онипенко Н., Сидорова М. Коммуникативная грамматика русского языка. Москва: Изд-во МГУ.
7. Карасик В. (2000). О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр.* Волгоград: Перемена. С. 5–20.

8. Караулов Ю. (2006). Русский язык и языковая личность. Москва: КомКнига.
9. Кухаренко В. (1988). Интерпретация текста. Москва: Просвещение.
10. Макаров М. (1998). Интерпретативный анализ дискурса в малой группе. Тверь: Тверск. гос. ун-т.
11. Мацевко-Бекерська Л. (2011). Типологія наратора: комунікативні аспекти художнього дискурсу. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені ВО Сухомлинського: збірник наукових праць*. Випуск 4.8. Миколаїв.
12. Михайлова Е. (1999). Интертекстуальность в научном дискурсе (на материале статей): Автореф. дис. ...канд. филол. наук. Волгоград.
13. Садикова Л. (1997). Загальна характеристика жанру есе. *Нариси досліджень у галузі гуман. наук в педвузі. Зб.* Горлівка: ГДПІМ, 1997. С. 392–396.
14. Селіванова О. (2008). Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля–К.
15. Ушкалов Л. (2014). Моя шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання. Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій.

References

1. Alikayev, R. (1999). Yazyk nauki v paradigme sovremennoy lingvistiki. [The language of science in the paradigm of modern linguistics]. Nalchik: El-Fab. [in Russian]
2. Balaklytskyi, M. (2007). Ese yak khudozhno-publitsystychnyi zhanr [Essay as a belles-lettres and publicist genre]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina. [in Ukrainian]
3. Batsevyich, F., Kochan I.M. (2016). Linhvistyka tekstu [Text linguistics]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian]
4. Borysov, V. (2011). Linhvokomunikatyvnyi aspekt ukrainskoho movoznavchoho dyskursu [Lingual and communicative aspects of Ukrainian linguistic discourse]: Dys. ... kand. filol. nauk. Kharkiv. S. 103–110. [in Ukrainian]
5. Vakhtel, N. (2006). Pragmalingvistika v tablitsakh i skhemakh [Pragmalinguistics in tables and diagrams]. Voronezh: Izd-vo VGU. [in Russian]
6. Zolotova, G., Onipenko, N.K., Sidorova, M. Yu. (1998). Kommunikativnaya grammatika russkogo yazyka [Communicative grammar of the Russian language]. Moskva: Izd-vo MGU. [in Russian]
7. Karasik, V. (2000). O tipakh diskursa [On types of discourse]. *Yazykovaya lichnost: institutsionalnyy i personalnyy diskurs: Sb. nauch. tr.* Volgograd: Peremena. S. 5-20. [in Russian]

8. Karaulov, Yu. (2006). *Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost* [The Russian language and linguistic personality]. Moscow: KomKniga. [in Russian]
9. Kukhareno, V. (1988). *Interpretatsiya teksta* [Text interpretation]. Moskva: Prosveshcheniye. [in Russian]
10. Makarov, M. (1998). *Interpretativnyy analiz diskursa v maloy gruppe* [Interpretative analysis of discourse in a small group]. Tver: Tversk. gos. un-t. [in Russian]
11. Matsevko-Bekerska, L. (2011). *Typolohiia naratora: komunikatyvni aspekty khudozhnoho dyskursu* [Typology of the narrator: Communicative aspects of fiction discourse]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho: zbirnyk naukovykh prats*. Vypusk 4.8. Mykolaiv. [in Ukrainian]
12. Mikhaylova, E. (1999). *Intertekstualnost v nauchnom diskurse (na materiale statey)* [Intertextuality in scientific discourse (based on articles)]: Avtoref. dis. ...kand. filol. nauk. Volgograd. [in Russian]
13. Sadykova, L. (1997). *Zahalna kharakterystyka zhanru ese* [General characteristics of the essay genre]. *Narysy doslidzhen u haluzi hum. nauk v ped-vuzi. Zb.* Horlivka: HDPIIM, 1997. S. 392–396. [in Ukrainian]
14. Selivanova, O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy* [Modern linguistics: Trends and problems]. Poltava: Dovkillia–K. [in Ukrainian]
15. Ushkalov, L. (2014). *Moia shevchenkivska entsyklopediia: iz dosvidu samopiznannia* [My Shevchenko Encyclopedia: From self-cognition experience]. Kharkiv – Edmonton – Toronto: Maidan; Vydavnytstvo Kanadskoho Instytutu Ukrainskykh Studii. [in Ukrainian]